

Микола ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0000-0002-7428-8540

*кандидат історичних наук,
докторант кафедри всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) prihod@ukr.net*

КРИСТАЛІЗАЦІЯ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НА ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ 19 ст. – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ 20 ст. В ПРИЗМІ ПАРТІЙНОЇ ПРЕСИ

Політичний реалізм наказав націонал-демократії припинити збройну боротьбу за незалежність, використовувати наявні в розділених на той час польських землях правові, легальні можливості для побудови дієвої універсальної організації, що об'єднувала б поляків, а також для пробудження та зміцнення їх національної самосвідомості серед них.

Національні демократи прагнули залучити для національної ідеї найширші маси народу, перш за все селянство, тому підкреслювали демократичність своєї програми.

Найважливішим ідеологічним противником були ліві та соціалізм, які, на думку нац-демократів руйнували єдність нації. Боротьбі із соціалістами, націонал-демократи здобули широку підтримку серед середнього класу, який в подальшому і став електоральною базою руху.

Економічна програма націонал-демократії була націонал-ліберальною: вона прагнула побудувати польський національний капіталізм, захищала приватну власність і вільний ринок, але дозволяла державі втручатися в економічний сектор з метою захисту національних інтересів.

Ідеологія націонал-демократії формувалася під впливом позитивізму і спочатку мала агностичну природу.

Католицизм позиціювався як «національний інститут», але підпорядковувався національним інтересам (концепція «національної етики» Зигмунта Балицького).

Поступово, однак, націонал-демократична партія наближалася до католицизму, кульмінацією чого стало видання Р. Дмовського «Церква, нація і держава», в якому він стверджував, що «католицизм не є доповненням до польськості, а є її барвою».

У період становлення незалежності націонал-демократія була рішучим противником Ягеллонської ідеї та федералізму, віддаючи перевагу польській національній державі. Національні меншини у східних частинах країни вважалися сприйнятливими до полонізації.

У суперечці між двома архетипами, Пястовою і Ягеллонською Польщею, Ендеція була схильна до першого. Вибір П'ястівської Польщі став результатом її мрії про Польщу як етнічно врівноважену державу, міцно закріплену на Заході і стримуючи Drang nach Osten німецького народу – найбільших ворогів поляків, на думку Ендеції. Проте, як не парадоксально, Схід був для Національно-демократичної партії тим самим ласим шматком, як Польща для німців.

Ключові слова: громадські організації, відродження Польщі, народна демократія, партійна преса, Роман Дмовський.

Mykola PRYKHODKO,
orcid.org/0000-0002-7428-8540

*Candidate of Historical Sciences,
Doctoral Student at the Department of World History and Archeology
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) prihod@ukr.net*

CRYSTALIZATION OF THE PEOPLE'S DEMOCRATIC MOVEMENT IN THE POLISH LANDS AT THE END OF THE 19th CENTURY-FIRST QUARTER OF THE 20th CENTURY IN THE PRISM OF THE PARTY PRESS

Political realism ordered the National Democrats to end the armed struggle for independence, to use the legal and legal opportunities available in the then divided Polish lands to build an effective universal organization that would unite Poles, and to awaken and strengthen their national identity.

The National Democrats sought to attract the broadest masses of the people to the national idea, especially the peasantry, so they emphasized the democracy of their program.

The most important ideological opponents were the left and socialism, which, according to the National Democrats, destroyed the unity of the nation. Fighting against the Socialists, the National Democrats gained widespread support among the middle class, which later became the electoral base of the movement.

The economic program of national democracy was national-liberal: it sought to build Polish national capitalism, protect private property and the free market, but allowed the state to intervene in the economic sector to protect national interests.

The ideology of national democracy was formed under the influence of positivism and initially had an agnostic nature.

Catholicism was positioned as a "national institution", but was subordinated to national interests (the concept of "national ethics" of Zygmunt Balytsky).

Gradually, however, the National Democratic Party approached Catholicism, culminating in R. Dmowski's Church, Nation, and State, in which he argued that "Catholicism is not a complement to Polishness, but its color."

During the period of independence, national democracy was a staunch opponent of the Jagiellonian idea and federalism, preferring the Polish nation-state. National minorities in the eastern parts of the country were considered susceptible to Polonization.

In the dispute between two archetypes, Piast and Jagiellonian Poland, Endeavor was inclined to the former. The choice of Piast Poland was the result of her dream of Poland as an ethnically balanced state, firmly established in the West and holding back the Drang nach Osten of the German people, the greatest enemies of the Poles, according to Endetz. However, paradoxically, the East was as tasty for the National Democratic Party as Poland was for the Germans.

Key words: public organizations, the revival of Poland, people's democracy, party press, Roman Dmowski.

Постановка проблеми. На даний момент в вітчизняній історіографії не достатньо дослідженою залишається тема зародження і генези партійної преси народно-демократичної віхи польського громадсько-політичного руху наприкінці 19 ст.–першій чверті 20 ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найяскравішими працями присвяченими пресі націонал-демократичного руху на польських землях наприкінці 19 ст.-першій чверті 20 ст. є праця Р. Хабельського «Політична історія ЗМІ В Польщі в 20 столітті, в якій автор характеризує увесь спектр польської преси в межах Австро-Угорщина, Російської та Пруської імперій. Не можна не згадати доробок Є.Мая «Політична комунікація народної демократії 1918-1939 рр, в якому дослідник акцентує увагу на пресі національного напрямку в період відновлення незалежної польської держави. Ретельний аналіз був проведений в роботі З. Кмечика « Варшавська преса в 1908-1918 роках, в які дослідник докладно висвітлив особливості партійної видавничої справи в межах польських земель окупованих Російською імперією.

Мета статті – дослідження народно-демократичного напрямку польського руху наприкінці 19 ст.- першій чверті 20 ст.

Виклад основного матеріалу. Початки національного руху на землях Польщі, були насамперед пов'язані з Польською лігою (Liga Polska), заснованою в 1887 році в Швейцарії. Його творець і провідний ідеолог Зигмунт Мілковський у книзі «Rzecz o Deficy Active i Skarbie Krajowego» передбачив неминучий спалах повстання і рекомендував збирати для цього кошти. Це дало поштовх започаткуванню дискусії щодо майбутніх моделей національної оборони та народного опору.

Генезис та ідейні витoki Національної Ліги слід шукати у т. зв. «туманному» періоді національної демократії, тобто в 1886–1893 рр. У той час у національно-інтелектуальних, демократичних колах точилися палкі дискусії про становище польського суспільства, необхідні економічні реформи, селянсько-робітничі питання. Національна ліга була таємною організацією з близько 300 членів на піку свого розвитку. Але про його важливість не свідчить кількість членів, оскільки це була елітарна організація за своєю ідеєю.

Ліга складалася з централізації, провінційних комітетів на всіх польських землях, губернаторських і повітових комітетів у трьох частинах Польщі, іноземних комітетів закордоном, таємних груп у громадських інституціях країни та за кордоном та агентів централізації.

Ліга також сформулювала принципи, виражені в Маніфесті Польського демократичного товариства, які мали бути «доповнені і втілені в соціальному і національному напрямі» країни, а також у «самовільності народу» та тезі «незалежна Польща і демократична Польща, це мета нашого товариства». Найважливішим документом, що доповнював обидва акти (з 1887 і 1888 рр.), була брошура полк. Зигмунт Мілковського «Розповідь про активну оборону та національний скарб»

Під впливом програми Ліги Зигмунт Балицький створив у 1887 р. конспірологічну організацію «Союз польської молоді – Zet». Діючи в студентському середовищі, вона змусила їх порвати з апатією післяповстанської доби і політично працювати серед молоді. Найактивніші діячі Zet (Балицький, Ян Людвік Поплавський, Роман Дмовський), були не в змозі погодитися з пасивністю Польської ліги, розкололи її ряди, створивши Національну лігу в 1893 році.

Це була кадрова організація, суворо законспірована, яка прагнула формувати громадську думку шляхом публікацій та впливати через своїх членів на діяльність державних організацій.

Основи націоналістичної програми були закладені у працях Дмовського: «Наш патріотизм», «З сьогоднішнього дня», «Думки сучасного поляка» та Баліцького: «Національний егоїзм до етики». Найвищою цінністю автори вважали націю, а всю свою діяльність прагнули підпорядковувати їй.

Вони критикували ідею повстань, закликали до національної свідомості, боролися проти розпалювання класових конфліктів, закликали до солідарності, виправдовували боротьбу з прагненнями інших націй.

Націоналісти боролися як із соціалістичним рухом, так і з лоялістами в Царстві Польському. Як форму громадсько-політичної діяльності вони рекомендували пасивний опір і демонстрації.

У 1899 р. було створено «Національне освітнє товариство» для проведення просвітницької діяльності серед народу. Легальними друкарськими органами національного руху в Галичині були «Przegląd Wszepolski» та «Поляк», призначений для селян.

Програма Союзу «Зет» закликала молодь до боротьби за незалежну, соборну, демократичну, самоврядну, соціально справедливу та толерантну Республіку Польща.

Вони також намагалися проникнути у вже існуючі структури «дорослого» суспільства. До цих організацій входили: «Czerwona Róża», «X», «Pet», Towarzystwo Tomasz Zan, Національні групи, Організація національної молоді «Eleuzis», Союз польських товариств у Німеччині «Unitas», Союз польських молодіжних товариств за кордоном, Спілка ремісничої молоді, Національна робітничка спілка, Національна селянська спілка, Ліга народної освіти, Товариство народної освіти та команди Бартоша. Вони розширили вплив Спілки польської молоді.

Зетисти, прагнучи вплинути на формування настроїв молодих поляків, вели діяльність як на польських землях, так і за її межами, полягаючи в створенні, надиханні або долученні до роботи академічних і студентських спілок, а також робітничої та селянської молоді.

Реалізуючи ідею формування поглядів та виховання шкільної молоді, «Zet» зробив спробу скоординувати діяльність гуртків, а потім об'єднати їх в одну мережу. Результатом цих дій стало створення в 1896 р. Спілки середніх шкіл, яка діяла на протязі трьох років.

У 1898 році зетисти Стефан Ровинський і Владислав Болевський заснували в таємних групах

самоосвіти, що діяли в прусській імперії, законспіровану спілку під назвою «Червона троянда». Другий з'їзд нового підпільного об'єднання відбувся в грудні 1899 року в Познані. Була прийнята постанова, яка зобов'язувала всі гуртки проводити уроки самоосвіти з історії та географії Польщі та передплачувати зетиські журнали.

У 1900 р. «Czerwona Róża» зібрала численні гуртки з Бялогарда, Бродниці, Бидгоща, Хелмна, Хойнице, Гнезно, Кцині, Кротошина, Лешна, Накло, Острува Великопольського, Познаня, Рогозно, Вонгровця та Торонця. Серед найактивніших діячів організації були Болеслав Шульчевський (президент «Червоної троянди» кінця XIX ст.) та Броніслав Шульчевський.

У 1901 р. пруська влада виявила «Червону троянду» і подала до суду на керівні кадри «Зету», які працювали з гуртками і задавали динаміку їхнім діям. Із 1900 року в Галичині та Королівстві Польському почали виникати структури «Червоної троянди». У Конгресівці вони діяли спочатку під назвою організації «X», а з 1902 року як Спілка польської молоді «Майбутнє». Згодом організація «Пет»— поступово зайняла місце «Червоної троянди», ослабленої арештами в Королівстві Польському і Галичині.

«Пет» мав не лише ідейні, а й кадрові зв'язки з «Зетом». У структурі спілки «Майбутнє» також прийнята триступеневу систему конспірації – ідентичну зетівцям. Члени організації поділялися за ієрархічною структурою на «Філаретів» та «філоматів». Поки Польща не здобула незалежність, жоден із гуртків філоматів «Пету» не був виявлений поліцією держав-окупантів польських земель.

З іншого боку, під час пруської імперії гуртки «Червоної троянди» у 1907–1908 рр. були перетворені в Товариство Томаша Зана (ТТЗ). Метою цієї організації, відповідно до її статуту, було пробудити і виховувати в молоді любов і почуття обов'язку перед батьківщиною, виховувати активістів, готових до громадянської діяльності, а в разі потреби – до збройної боротьби за незалежність Польщі.

Товариство Томаша Зана це об'єднуюча назва гуртків самоосвіти, що діяли в гімназіях Великої Польщі на початку 20 ст. Ці гуртки були проявом опору молоді антипольській діяльності пруської школи. Гуртки працювали нелегально. Вони вели свою діяльність відповідно до принципів конспірації. Основним завданням гуртків було поповнення знань молоді в галузі польської літератури, польської історії та географії польських земель.

У 1899 р. великопольські гуртки стали елементарною складовою масового польського руху,

до складу якого входили: польські студенти та молодші школярі. Цей рух очолювала студентська організація Спілка Польської Молоді (підпільна назва Zet), звідси й назва «Рух Zet».

Назва – Товариство Томаша Зана, як термін для всіх нелегальних гімназійних груп у прусській імперії, з'явилася близько 1900 року. Це була «офіційна» назва, яка не вживалася щодня. У розмовній мові вживалися терміни «кола», «гуртки».

Цікава думка М. Зейда, який так характеризував гуртки Великопольських гімназій з 1890-х років: «Об'єднання гуртків молодших школярів мало загальнопатріотичний характер, не входячи в політичну сферу (Seyda, 1978:71).

На з'їзді президентів гімназійних клубів близько 1905 р. Було прийнято Резолюцію. Про Резолюцію з'їзду ми знаємо лише з повідомлення В. Єшка: ... ми бачимо позитивні моменти в програмах молоді, будь то народницької чи соціалістичної в Царстві Польському або в Малопольщі. Але в умовах пруської окупації, де польському елементу загрожує знищення пруським урядом, ми повинні не послаблювати цілісність польської громади через соціальні відмінності, а зосередитися під одним прапором національної солідарності. Коли ми отримаємо незалежність, буде час вирішити соціальні питання. Крім того, з персональним складом ТТЗ не може бути жодних сумнівів, що наша соціальна установка є і буде ліво-демократичною (Jeszke, 1982:12).

У 1911 р. був створений друкований орган ТТЗ – місячник «Бжаськ». Журнал виходив у Познані в 1911-1915 роках.

У першому номері «Бжаська» він так чітко визначив свою мету, наскільки це дозволяла пруська цензура: «Мета, до якої треба прагнути, є спільною для всіх нас. Всі наші праці, а часом і надлюдські зусилля для досягнення цієї великої мети (Brzask, 1911:56).

У свою чергу, «Бжаськ» мав певну симпатію до українського національного руху в Галичині: «Друга гілка русинів, звана українцями, не визнаючи своєї залежності від Польщі, також не визнає російського впливу. Вони мріють про незалежну Україну. Ця партія, найблагородніша, приречена на безплідні зусилля, працювати без завтрашнього дня (Brzask, 1913:85).

Критично оцінена й політика НД у Галичині: [...] часи Щепанівських та Поплавських минули. [...] Головні місця в ньому посідали або партійні фанатики, для яких партія стала кінцевою метою їхньої діяльності, або особи, яким слід надати цілу низку громадянських чеснот, які, однак, точно не були готові до керівних посад (Brzask, 1912:15).

«Бжаськ» загалом виявив недовірливе ставлення до соціалістичної ідеології: (...) соціалісти-інтернаціоналісти за своєю природою зовсім не дбають про національне та польське виховання своїх дітей, а соціалісти-націоналісти, як слабка ніша, покладаються на руку свого німецького опікуна, мають занадто багато контактів з німецькими товаришами, щоб не поринути в німецьку культуру (Brzask, 1912:17).

«Бжаськ» критично ставився до діяльності Народної партії в Галичині: «Ян Стапінський кілька років очолював партію, маючи величезний агітаційний талант і незрозумілий особистий вплив на селянські маси. Решта нардепів – лише маріонетки в його руках, якими він користується відповідно до особистих потреб, які не завжди збігаються з інтересами селянського класу» (Brzask, 1912:21).

Наступним етапом формування ідейного обличчя Товариства Томаша Зана були 1911-1915 роки. У місячнику «Бжаськ» молодь Великопольщі тоді відносно чітко сформулювала своє ставлення до кордону майбутньої незалежної польської держави, до держав-окупантів, національних меншин, що населяли переважно польські землі, та до основних політичних груп, що діють у польському суспільстві.

Ідеологічна еволюція великопольської молоді в перші роки ХХ століття була елементом зростання національної свідомості польського суспільства в умовах пруської імперії та прогресивної духовної інтеграції цієї частини Польщі з іншими польськими землями.

У науковій літературі є категорія: політична преса націонал-демократичної течії. Під цим терміном слід розуміти: 1. періодичні видання, що видаються та фінансуються Національною демократією, 2. періодичні видання, що відповідають вимогам партійних органів, 3. періодичні видання на політичні теми, подані відповідно до національної системи цінностей. Термін преса НД може також охоплювати періодичні видання, що випускаються допоміжними організаціями, особливо соціальними асоціаціями.

Важливість преси підкреслювалась у партійних документах: «Криза та урядові репресії спричинили скорочення чи навіть крах колись чисельної преси національного напрямку. Слід підкреслити, що у сфері щоденних видань серед наших членів існує безперешкодний лібералізм. Ви можете зустрітися з тими членами, які майже не читають нашу пресу, передплачують чи купують журнали ідейно чужі для нас по духу. Це упущення нашої власної преси є великою перешкодою в політичній освіті нашої організації. Через це керівництво

організації вводить обов'язкову передплату на «Варшавський національний журнал» принаймні всіма колеґіями (Archiwum Akt Nowych, 1905:57).

Преса НД виконувала різні функції. Особливо важливою була інформаційна функція, яку розуміли двояко. По-перше, адресатів інформували про поточні події в країні та світі. По-друге, завданням політичної преси НД було інформування потенційної аудиторії поточні події в політичному напрямку. Інша функція – формування думок, яка полегшувала читачам сформуванню думку на певну тему та допомагала читачеві сформуванню власний погляд на дану тему.

У пресі НД публікувались політичні програми, звіти з'їздів, конспекти партійних зборів, виступи видатних політиків під час парламентських дебатів (Kurier Poznański, 1928:67).

Було здійснено ряд ініціатив щодо розширення апарату преси. У 1897 р. діячі Національної Ліги вирішили заснувати нове теоретичне періодичне видання для інтелігенції. У Львові почав виходити «Науково-політичний та суспільний кварталник».

У Королівстві Польському одним із головних періодичних видань НД був «Głos Warszawski», що виходив з березня 1908 року. Його редактором був Антоній Садзевич, а керівником культурно-наукового відділу – Антоній Потоцький. Авторами більшості статей були видатні журналісти національно-демократичного табору: Баліцький, Дмовський, Єжи Госціцький, Грабський, Козицький, Ян Стецький.

Були випущені різноманітні назви преси, орієнтовані на певні соціальні та професійні групи.

Важливим журналом, адресованим сільському жителю, був «Поляк». На рубежі 19-20 століть і на початку 20-го століття ключове значення мав вплив на польський народ через пресу, яка була основним інструментом формування громадської думки та визначення її політичної позиції.

У міжвоєнний період ще одним важливим друкованим органом, адресованим до сільського населення, був тижневик «Зожа». Його витoki сягають 1880-х років (E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski 2010: 62).

У 1908 році з ініціативи Зигмунта Балицького було засновано нове періодичне видання під назвою «Przegląd Narodowy». Це був щомісячний журнал, присвячений питанням національного життя, заповнюючи прогалину після закриття «Przegląd Wszecpolski» (Kmieciak, 1981:198).

Висновки. У цей період редакції журналів були важливими політичними та культурними центрами, навколо яких гуртувались групи людей певного світогляду чи політичного спрямування. Велике значення у розвитку національно-демократичного табору мала саме преса. НД трактував її утилітарно як одну з форм розповсюдження політичної думки і водночас як інструмент підтримки досягнення короткострокових політичних цілей. Важливою була роль преси ND у створенні та реалізації програмних припущень. Це був і засіб літературного спілкування з виразним національним колоритом. Організаторами та видавцями вітчизняної преси були видатні журналісти та журналісти: Болеслав Косковський, Зигмунт Василевський, Ян Залуська.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. M. Seyda, Relacja, Papiery S. Kozickiego w Archiwum PAN w Warszawie (korzystałem z mikrofilmu w zbiorach Archiwum PAN w Poznaniu- mikrofilm nr 335,].
2. Jeszke , Z dziejów TTZ gnieźnieńskiego w latach 1902-1911, rkps w Bibliotece Raczyńskich, Depozyt TTZ.
3. "Brzask" 1911 , nr 1.].
4. "Brzask" 1913, nr 3, s. 85.
5. "Brzask" 1912, nr 10,s.15.
6. "Brzask" 1912, nr 10,s.17.
7. "Brzask" 1912, nr 10,s.21.
8. E. Maj, Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939, Lublin 2010.
9. Archiwum Akt Nowych, Stronictwo Narodowe, sygn. 6, Zarząd Główny, Rada naczelna, Uchwały, sprawozdania, stan organizacyjny, rezolucja. Sprawozdanie z prac Zarządu Głównego SN za okres 25 IV 1937 do 24 X 1937, k. 28.
10. Program Stronictwa Narodowego, „Kurier Poznański” 16 X 1928, nr 476;
11. E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski, Lublin 2010, s. 62-77.
12. Kmieciak, Prasa warszawska w latach 1908–1918, Warszawa 1981, s. 198.

REFERENCES

1. M. Seyda, Relacja, Papiery S. Kozickiego w Archiwum PAN w Warszawie (korzystałem z mikrofilmu w zbiorach Archiwum PAN w Poznaniu- mikrofilm nr 335,]. [Report, Papiery by S. Kozicki in the Archives of the Polish Academy of Sciences in Warsaw] a microfilm in the collection of the Archives of the Polish Academy of Sciences in Poznań – microfilm no. 335 [in Polish].
2. Jeszke , Z dziejów TTZ gnieźnieńskiego w latach 1902-1911, rkps w Bibliotece Raczyńskich, Depozyt TTZ [From the history of TTZ in Gniezno in 1902-1911] manuscript in the Raczyński Library, TTZ deposit [in Polish].

3. "Brzask" 1911 , nr 1. [Daybreak, International historical magazine, 1911, Nr 1 pp. 6-26 [in Polish].
4. "Brzask" 1913, nr 3, s. 85 [Daybreak, International historical magazine, 1913, Nr 3 pp. 85 [in Polish].
5. "Brzask" 1912, nr 10,s.15 [Daybreak, International historical magazine, 1912, Nr 10 pp. 15 [in Polish].
6. "Brzask" 1912, nr 10, s.17; [Daybreak, International historical magazine, 1912, Nr 10 pp. 15 [in Polish].
7. "Brzask" 1912, nr 10,s.21; [Daybreak, International historical magazine, 1912, Nr 10 pp. 21 [in Polish].
8. E. Maj, Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939, Lublin 2010, s. 56. [Political communication of the National Democracy 1918-1939], Lublin 2010,p.56 [in Polish].
9. Archiwum Akt Nowych, Stronnictwo Narodowe, sygn. 6, Zarząd Główny, Rada naczelna, Uchwały, sprawozdania, stan organizacyjny, rezolucja. Sprawozdanie z prac Zarządu Głównego SN za okres 25 IV 1937 do 24 X 1937, k. 28;[Archive of New Files], National Party, ref. No. 6, the Main Board, the Board of Governors, Resolutions, reports, organizational status, resolution. Report on the work of the Main Board 25 IV 1937 do 24 X 1937, k. 28[in Polish].
10. Program Stronnictwa Narodowego, „Kurier Poznański” 16 X 1928, nr 476 [Program of the National Party], "Kurier Poznański" October 16, 1928, No. 476 [in Polish].
11. E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski, Lublin 2010, s. 62-77[democratic party] 1908-1911 Lublin 2010, pp. 62-77 [in Polish].
12. Kmiecik, Prasa warszawska w latach 1908–1918, Warszawa 1981, s. 198.[The Warsaw press in the years 1908–1918], Warsaw 1981, p. 198 [in Polish].